

Міністерство охорони здоров'я України  
Запорізький державний медичний університет  
Факультет післядипломної освіти  
Кафедра клінічної фармації, фармакотерапії і  
управління та економіки фармації

Білай І.М.

Навчально-методичний посібник  
для керівників баз стажування заочного циклу навчання провізорів-  
інтернів зі спеціальності «Загальна фармація»

Запоріжжя – 2016

**Автор:** д.мед.н., проф. Білай І.М.

Під редакцією завідувача кафедри клінічної фармації, фармакотерапії і УЕФ  
ФПО Запорізького державного медичного університету, професора І. М. Білая.

**Рецензенти:** Завідувач кафедри клінічної фармакології,  
фармації, фармакотерапії та косметології,  
доктор медичних наук., професор Крайдашенко О.В.

Доктор фармацевтичних наук., професор, завідувач кафедри  
фармакогнозії, технології ліків та фармацевтичної хімії  
Мазулін Олександр Владіленович

Навчально-методичний посібник присвячено формуванню у провізорів-інтернів принципів клінічної фармації, раціональному вибору лікарських засобів при різних клінічних ситуаціях. Наведено анотацію, питання для самопідготовки і контролю вихідного рівня знань, практичну частину (ситуаційні задачі, аналіз листів призначення, завдання), контроль кінцевого рівня знань, тести та літературу. Призначений для очного та дистанційного навчання провізорів-інтернів.

Посібник розглянутий і затверджений на методичному засіданні кафедри клінічної фармації, фармакотерапії та управління і економіки фармації (протокол № 1 від "01" вересня 2015 р.);

на засіданні циклової методичної комісії з фармацевтичних дисциплін Запорізького Державного медичного університету  
(протокол № 6 від 23.02.2016р.)

## **Зміст**

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ .....	4
2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАННЯ В ЗАОЧНОМУ ЦИКЛІ ІНТЕРНАТУРИ ПО КУРСУ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО АНАЛІЗУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ .....	4
3. ОБОВ'ЯЗКИ ПРОВІЗОРА-ІНТЕРНА ПІД ЧАС НАВЧАННЯ НА БАЗІ СТАЖУВАННЯ ....	6
4. ОБОВ'ЯЗКИ КЕРІВНИКА БАЗИ СТАЖУВАННЯ ПРОВІЗОРА-ІНТЕРНА .....	7
5. ОБОВ'ЯЗКИ КЕРІВНИКА ПРОВІЗОРА-ІНТЕРНА БЕЗПОСЕРЕДНЬО НА РОБОЧОМУ МІСЦІ .....	8
6. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПЛАН ПРОХОДЖЕННЯ ЗАОЧНОГО ЦИКЛУ ІНТЕРНАТУРИ .....	9
7. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО СКЛАДАННЯ ЗВІТНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ ЗАОЧНОГО ПЕРІОДУ НАВЧАННЯ В ІНТЕРНАТУРІ .....	10
8.ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ЩОДЕННИКА .....	11
ЛІТЕРАТУРА .....	15

## 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Інтернатура в Україні є обов'язковою формою післядипломної підготовки випускників провізорів. Проводиться інтернатура з метою підготовки спеціалістів для подальшої самостійної практичної діяльності в аптечній мережі.

Однорічна інтернатура зі спеціальності «загальна фармація» передбачає заочний цикл --7 місяців навчання на базах стажування, очний цикл - 4 місяці навчання в Інституті підвищення кваліфікації спеціалістів фармації НФУ та на відповідних кафедрах факультетів післядипломної освіти медичних університетів, відпустка - 1 місяць.

Базовими закладами для проходження заочного циклу навчання в інтернатурі є аптечні заклади, що відповідають вимогам програми інтернатури.

Загальне керівництво підготовкою провізорів-інтернів в аптечному закладі здійснюється завідуючим або його заступником. Обов'язки щодо керівництва безпосередньо на робочих місцях покладаються наказом завідуючого аптечного закладу на досвідчених працівників аптеки (під час проходження інтернами курсу фармацевтичного аналізу лікарських засобів - на провізора-аналітика).

У структурі фармацевтичної освіти одна з провідних позицій належить клінічній фармації. В заочному циклі навчання в інтернатурі на курс клінічної фармації відводиться 5 тижнів.

## 2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАННЯ В ЗАОЧНОМУ ЦИКЛІ ІНТЕРНАТУРИ ПО КУРСУ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО АНАЛІЗУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

**Мета:** закріплення одержаних у навчальному процесі теоретичних знань, практичних вмінь і навичок для вирішення конкретних задач практичної діяльності. Підготовка провізорів-інтернів, які б володіли достатнім обсягом теоретичних знань та практичних навичок для проведення разом з лікарем роботи по забезпеченню максимально раціональної лікарської терапії у

конкретного хворого, а також для здійснення фармацевтичної опіки пацієнтів в аптеці.

### ***Завдання:***

–засвоєння загальної синдромології та симптомології найбільш поширених захворювань в клініці внутрішніх хвороб;

– засвоєння ознак основних симптомів, які можуть лікуватися за допомогою безрецептурних лікарських препаратів (ЛП) в межах концепції самолікування (нежить, головний біль, діарея тощо);

– засвоєння ознак основних синдромів, які потребують обов'язкового втручання лікаря;

– вивчення загальних принципів діагностики та методології диференціальної діагностики захворювань внутрішніх органів, засвоєння загальних принципів інтерпретації результатів обстеження хворого;

– засвоєння загальної методології та принципів вибору ЛП для ефективної та безпечної лікарської терапії, враховуючи функціональний стан хворого та фармакологічні особливості ЛП;

– вивчення факторів ризику розвитку та клінічних проявів побічної дії ЛП та їх комбінацій, засвоєння основних підходів до зниження побічної дії ЛП при призначенні їх конкретним хворим;

– засвоєння принципів оцінки ефективності та профілю безпеки застосування конкретних фармакологічних груп та ЛП;

– засвоєння основних принципів симптоматичної лікарської терапії захворювань і патологічних станів, при яких можливе відповідальне самолікування;

– засвоєння принципів та придбання навичок здійснення фармацевтичної опіки пацієнтів при лікуванні безрецептурними та рецептурними ЛП;

– засвоєння навичок отримання, аналізу та подання інформації про фармакологічні властивості ЛП, тобто проведення консультативної роботи про ЛП серед медичних працівників та різних верств населення;

– засвоєння принципів медичної деонтології, етичних норм поведінки провізора в клініці, взаємовідносинами провізора та лікаря, провізора та хворого;

– ознайомлення з основними видами медичної документації та методами клінічного обстеження хворих.

### **3. ОBOB'ЯЗКИ ПPOBІЗОPA-ІНТЕРНА ПІД ЧАС НАВЧАННЯ НА БАЗІ СТАЖУВАННЯ**

#### ***Провізори-інтерни зобов'язані:***

1. Своєчасно з'явитися на базу проходження заочного циклу навчання в інтернатурі та приступити до виконання завдань, передбачених програмою інтернатури та даними методичними рекомендаціями.

2. Чітко дотримуватись графіку роботи. Робочий день провізора-інтерна при 5-денному робочому тижні триває 7 годин 12 хвилин. Провізор-інтерн під час заочного навчання виконує свої професійно-посадові функції в обсязі 50% навантаження провізора.

3. Сумлінно дотримуватись правил внутрішнього розпорядку аптечного закладу, виконувати вказівки керівника бази стажування та безпосереднього керівника на робочому місці провізора-аналітика.

4. Регулярно заповнювати щоденник обліку роботи провізора-інтерна, заносючи записи про виконану роботу у відповідності з індивідуальним планом проходження заочного циклу інтернатури, вказуючи дату. Щоденник повинен знаходитись на робочому місці провізора-інтерна, перевірятись та підписуватись безпосереднім керівником (провізором-аналітиком).

5. Приймати активну участь у суспільному житті колективу аптечного закладу

6. До моменту закінчення навчання по курсу клінічної фармації повністю і якісно виконати програму інтернатури.

7. По закінченні заочного циклу навчання в інтернатурі провізор-інтерн повинен оформити звітні документи.

### **Перелік звітних документів:**

- 1.) *щоденник*, підписаний керівником бази стажування та засвідчений печаткою;
- 2.) *письмовий звіт* про виконану роботу в заочному циклі навчання;
- 3.) *відгук* (характеристика) про роботу провізора-інтерна в період проходження заочного- циклу навчання, підписаний керівником бази стажування та засвідчений печаткою.

### **4. ОBOB'ЯЗКИ КЕРІВНИКА БАЗИ СТАЖУВАННЯ ПРОВІЗОРА-ІНТЕРНА**

#### ***Керівник бази стажування зобов'язаний:***

1. Отримати від провізора-інтерна, який прибув для проходження заочної частини навчання в інтернатурі, направлення.
2. Провести інструктаж з техніки безпеки, ознайомити провізора-інтерна з правилами внутрішнього трудового розпорядку та організаційною структурою аптечного закладу, його колективом.
3. Видати наказ про призначення керівника провізора-інтерна безпосередньо на робочому місці з числа висококваліфікованих спеціалістів зі стажем роботи не менше 3-5 років.
4. Виділити робоче місце провізору-інтерну та організувати проходження заочного циклу навчання у відповідності з програмою інтернатури.
5. Скласти графік виходу на роботу провізора-інтерна та забезпечити його виконання. Затвердити індивідуальний план проходження заочного циклу інтернатури для кожного провізора-інтерна.
6. Надавати методичну допомогу провізору-інтерну у вивченні нових наказів, інструкцій, аналітичної нормативної документації (АНД) тощо.
7. Залучати провізора-інтерна до активної участі у суспільному житті колективу бази стажування.
8. По завершенню терміну стажування сумісно з безпосередніми керівниками на робочих місцях скласти відгук (характеристику) на провізора-

інтерна, підписати щоденник обліку роботи провізора-інтерна та засвідчити ці документи печаткою бази стажування.

## **5. ОBOB'ЯЗКИ КЕРІВНИКА ПРОВІЗОРА-ІНТЕРНА БЕЗПОСЕРЕДНЬО НА РОБОЧОМУ МІСЦІ**

### ***Безпосередній керівник провізора-інтерна зобов'язаний:***

1. Здійснювати керівництво роботою провізора-інтерна безпосередньо на робочому місці. Надавати консультативну та практичну допомогу у придбанні провізором-інтерном професійних навичок та умінь.

2. Контролювати ведення щоденника обліку роботи провізором-інтерном та регулярно його підписувати.

3. Контролювати графік виходу на роботу провізора-інтерна.

4. По завершенню терміну заочного циклу навчання в інтернатурі разом із керівником бази стажування скласти відгук (характеристику) на провізора-інтерна.



**6. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПЛАН ПРОХОДЖЕННЯ ЗАОЧНОГО ЦИКЛУ  
ІНТЕРНАТУРИ  
КУРС КЛІНІЧНОЇ ФАРМАЦІЇ (5 тижнів)**

1.		
1.1.	Робоче місце провізора. Вивчення клінічної фармакології (фармакодинаміки, фармакокінетики, побічної дії, взаємодії, критеріїв ефективності та безпечності) 32 нових препаратів для лікування ІХС (5), гіпертонічної хвороби (5), атеросклерозу (3), бронхіальної астми та ХОЗЛ (5), виразкової хвороби (5), остеоартрозу (5), ОРЗ та грипу (2), цукрового діабету (2) (1 тиждень).	1 тиж.
1.2	Основи фармакодинаміки та фармакокінетики: практичні аспекти. Терапевтична еквівалентність препаратів (2 дні).	2 дн.
1.3	Побічна дія лікарських засобів. Профілактика та лікування лікарських ускладнень (4 дні).	4 дн.
1.4	Оцінка взаємодії лікарських засобів. Генерична та терапевтична заміна (3 дні).	3 дн.
1.5	Вибір та контроль за ефективністю та безпечністю лікарських засобів. Критерії ефективності та безпечності (3 дні).	3 дн.
1.6	Фармацевтична опіка та її забезпечення при відпуску рецептурних та безрецептурних лікарських засобів. Практичні функції провізора для здійснення фармацевтичної опіки (методика збору лікарського анамнезу, розробка плану моніторингу, профілактичні заходи щодо можливого прояву побічної дії) (3 дні).	3 дн.
1.7	Комплаєнс, фактори, що впливають на комплаєнтність пацієнтів під час лікарської терапії, шляхи підвищення комплаєнтності (2 дні).	2 дн.
1.8	Невідкладні стани. Гострі отруєння. Перша долікарська допомога (3 дні).	3 дн.

## **7. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО СКЛАДАННЯ ЗВІТНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ ЗАОЧНОГО ПЕРІОДУ НАВЧАННЯ В ІНТЕРНАТУРІ**

**1. ЩОДЕННИК** є обов'язковим звітним документом, який підтверджує види та об'єм виконаної провізором-інтерном роботи за час проходження первинної спеціалізації у період заочного циклу навчання в інтернатурі.

Зразок щоденника підготували співробітники кафедри клінічної фармації фармакотерапії та УЕФ ЗДМУ у відповідності до типового навчального плану та програми спеціалізації провізорів-інтернів за фахом «загальна фармація».

Індивідуальний план проходження заочного циклу інтернатури та перелік основних практичних навичок, якими повинен оволодіти провізор-інтерн під час навчання на базі стажування, затверджується керівником інтерна та виконується відповідно графіку заочного циклу навчання

Під час навчання на базі стажування провізор-інтерн регулярно заповнює щоденник, вказуючи дату і в повному обсязі відображаючи виконану роботу за день. На оформлення щоденника кожного дня виділяється одна година з робочого часу провізора-інтерна.

По закінченні курсу клінічної фармації, розділ щоденника, що відображає виконану роботу, перевіряється та підписується провізором-аналітиком аптеки. А по закінченні заочного циклу навчання в інтернатурі щоденник підписується керівником бази стажування та засвідчується печаткою аптечного закладу.

### **2. ЗВІТ ПРОВІЗОРА-ІНТЕРНА ПРО ВИКОНАНУ РОБОТУ.**

У звіті про виконану роботу під час заочного періоду інтернатури з клінічної фармації провізор-інтерн відмічає виконання програми спеціалізації (всі види виконаної роботи), здобуті практичні навички, участь у суспільному житті колективу бази стажування (робота виробничих нарад, конференцій тощо). Надається критична оцінка базовому закладу та умовам проходження заочного циклу навчання (загальна характеристика аптечного закладу, наявність відділів, приміщень, забезпечення оснащенням, застосування первинної та звітної документації тощо). У звіті провізор-інтерн відмічає недоліки (при наявності таких) в організації процесу проходження заочного циклу інтернатури, вносить пропозиції щодо можливих заходів для їх усунення.

Звіт підписується провізором-інтерном.

### **3. ВІДГУК-ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПРОВІЗОРА-ІНТЕРНА.**

Складається керівником бази стажування та безпосереднім керівником провізора-інтерна на робочому місці по закінченні заочного циклу навчання в інтернатурі. В характеристиці дається оцінка уміння провізора-інтерна використовувати отримані теоретичні знання і практичні навички з клінічної фармації в практичній фармації на робочому місці провізора-аналітика. Відмічається відношення провізора-інтерна до роботи, рівень його дисциплінованості, дотримання правил внутрішнього трудового розпорядку аптеки (лабораторії), ставлення до відвідувачів аптечного закладу, колег по роботі тощо. Вказується, яку суспільну роботу виконав провізор-інтерн за час заочного циклу інтернатури (участь в семінарах, нарадах, конференціях тощо).

Характеристика підписується керівником та засвідчується печаткою аптечного закладу.

### **8.3РАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ЩОДЕННИКА**

**Приклад щоденника провізора-інтерна під час проходження курсу клінічної фармації**

Дата	Зміст проведеної роботи
	1. Назва розділу

**Приклади оформлення за темами заочного циклу –інтернатури з клінічної фармації:**

1 Робоче місце провізора. Вивчення клінічної фармакології (фармакодинаміки, фармакокінетики, побічної дії, взаємодії, критеріїв

ефективності та безпечності) 32 нових препаратів для лікування ІХС (5), гіпертонічної хвороби (5), атеросклерозу (3), бронхіальної астми та ХОЗЛ (5), виразкової хвороби (5), остеоартрозу (5), ОРЗ та грипу (2), цукрового діабету (2).

**Приклад:**

Кораксан (івабрадин)

Фармакодинаміка: Вибірковий блокатор іf-каналів синусового вузла. Селективно інгібує іf-канали, що стабілізує спонтанну деполяризацію синусового вузла під час діастолі та сприяє нормалізації частоти серцевих скорочень. Препарат викликає протиішемічну та антиангінальну дію.

Фармакокінетика: Максимальна плазмова концентрація діючої речовини досягає 90 хвилин. Час всмоктування кораксану підвищується під час та після їжі. Період напіввиведення – біля 2 годин.

Побічна дія: Фотоксія, підвищення рівня креатиніну сироватки крові, нозинофілія, гіперурикемія, закреп, нудота, діарея, брадикардія, запаморочення голови, головна біль.

Взаємодія: Незадовільна взаємодія івабрадину з кетоконазолом 200 мг / доб., ітраконазолом, джозаміцином 2 г/доб., еритроміцином (табл.), кларитроміцином (табл.), Барбітурати, рифампіцин зменшують активність кораксану.

Критерії ефективності та безпечності: ЧСС, пульс, артеріальний тиск, ЕКГ, приступи стенокардії.

2. Основи фармакодинаміки та фармакокінетики: практичні аспекти.  
Терапевтична еквівалентність препаратів.

**Приклад:**

Фармакодинаміка – визначення.

Якісні аспекти фармакотерапії:

1. Підбір лікарських засобів для ефективного застосування
2. Досягнення вибіркової дії.

Кількісні аспекти фармакотерапії:

Дози

Широта терапевтичної дії.

Ефективність.

Фармакокінетика – визначення.

Абсорбція.

Розподілення.

Біотрансформація.

Екскреція.

**3. Побічна дія лікарських засобів. Профілактика та лікування лікарських ускладнень**

**Приклад:**

Побічна дія – визначення.

1. Прогнозовані побічні реакції.
2. Класифікація по характеру та тяжкості побічної дії
3. Причини ускладнень фармакотерапії.
4. Алергічні реакції.
5. Побічні реакції прямої фармакодинамічної дії.
6. Токсичні побічні реакції
7. Синдром відміни та лікарська залежність
8. Фармакогенетичні побічні реакції.
9. Тератогенна, ембріотоксична та фетотоксична дія.
10. Фармакологічний нагляд.
11. Профілактика побічних ефектів.

**4. Оцінка взаємодії лікарських засобів. Генерична та терапевтична заміна.**

**Приклад:**

1. Взаємодія ліків – визначення.
2. Фармакокінетична несумісність
3. Фармацевтична несумісність.
4. Фармакодинамічна несумісність.

5. Вибір та контроль за ефективністю та безпечністю лікарських засобів.  
Критерії ефективності та безпечності.

**Приклад:**

Критерії ефективності та безпечності:  $\beta$ -адреноблокатор корвітол – ЕКГ, ЧСС, пульс, артеріальний тиск.

6. Фармацевтична опіка та її забезпечення при відпуску рецептурних та безрецептурних лікарських засобів. Практичні функції провізора для здійснення фармацевтичної опіки (методика збору лікарського анамнезу, розробка плану моніторингу, профілактичні заходи щодо можливого прояву побічної дії).

**Приклад:**

Фармацевтична опіка – визначення.

Правильна оцінка проблеми пацієнта.

Забезпечення пацієнта безрецептурним лікарським засобом.

Забезпечення пацієнту подальше спостереження.

7. Комплаєнс, фактори, що впливають на комплаєнтність пацієнтів під час лікарської терапії, шляхи підвищення комплаєнтності

**Приклад:**

Комплаєнс – визначення.

Фактори – вік, рівень освіти, емоційний стан, частота дозування, кількість таблеток на добу, швидкість початку ефекту лікарського засобу та ін.

Шляхи підвищення комплаєнтності – 5 правил:

«Правильний пацієнт»

«Правильні ліки»

«Правильна доза»

«Правильний шлях»

«Правильний час»

8. Невідкладні стани. Гострі отруєння. Перша долікарська допомога.

**Приклад:**

Гіпертензивний криз – під язик 1 таблетка каптопресу або 7-8 капель фармадіпіну або 1 таблетка клофеліну.

## ЛІТЕРАТУРА

### Базова

1. Взаимодействие лекарств и эффективность фармакотерапии / Л.В. Деримедведь, И.М. Перцев, Е.В. Шуванова и др.; Под ред. И.М. Перцева. – Харьков: Мегаполис, 2002. – 784 с.
2. Клиническая лабораторная диагностика: методы исследования: Учеб пособие для студентов спец. «Фармация», «Клиническая фармация», «Лабораторная диагностика» вузов / И.А. Зупанец, С.В. Мисюрева, В.В. Прописнова и др.; Под ред. И.А. Зупанца. – 3-е изд. перераб., доп. — Харьков: Изд-во НФаУ: Золотые страницы, 2005. – 200 с.
3. Клінічна фармакологія : підручник / за ред. О.Я. Бабака, О.М. Біловола, І.С. Чекмана. — К. : Медицина, 2010. — 774 с.
4. Клінічна фармакологія: підруч. для студ. внз: в 2 т. / С.В. Нальотов, І.А. Зупанець, Т.Д. Бахтєєва та ін.; за ред. І.А. Зупанця, С.В. Нальотова, О.П. Вікторова. – Х.: Вид-во НФаУ: Золоті сторінки, 2007. – Т. 1. – 348 с.
5. Клінічна фармакологія: підруч. для студ. внз: в 2 т. / С.В. Нальотов, І.А. Зупанець, Т.Д. Бахтєєва та ін.; за ред. І.А. Зупанця, С.В. Нальотова, О.П. Вікторова. – Х.: Вид-во НФаУ: Золоті сторінки, 2007. – Т. 2. – 312 с.
6. Клінічна фармація (фармацевтична опіка) : підруч. для студ. вищ. мед. (фармац.) навч. закл. / І.А. зупанець, В.П. Черних, Т.С. Сахарова та ін.; за ред. В.П. Черних, І.А. Зупанця. — Х.: НФаУ : Золоті сторінки, 2011. — 704 с.
7. Наказ МОЗ України №1081 від 16.12.2010 р. «Про затвердження Переліку лікарських засобів, дозволених для застосування в Україні, які відпускаються без рецептів з аптек та їх структурних підрозділів».
8. Основи клінічної медицини: симптоми та синдроми в практичній фармації : навч. посіб. / І.А. Зупанець, С.Б. Попов, Ю.С. Рудик та ін. ; за ред. В.П. Черних, І.А. Зупанця. – Х. : Золоті сторінки, 2010. – 92 с.

9. ОТС<sup>ТМ</sup>: ответственное самолечение / Под ред. И.А. Зупанца, И.С. Чекмана. — 6-е изд., перераб. и доп. — Киев : Фармацевт Практик, 2010. — 208 с.
10. Основи внутрішньої медицини : підруч. для студ. вищ. мед. навч. закладів. Т.1 / В.Г. Передерій, С.М. Ткач. — Вінниця : Нова книга, 2009. — 640 с.
11. Основи внутрішньої медицини [Текст] : підруч. для студ. вищ. мед. навч. закладів. Т. 2 / В.Г. Передерій, С.М. Ткач. — Вінниця : Нова книга, 2009. — 784 с.
12. Фармацевтическая опека: атлас / И.А.Зупанец, В.П. Черных, С.Б. Попов и др.; под ред. И.А. Зупанца, В.П. Черных. 2-е изд. Перераб. — Киев: Фармацевт Практик, 2007. — 146 с.
13. Фармацевтические и медико-биологические аспекты лекарств / Под ред. И.М. Перцева, И.А. Зупанец. — Х.: Изд-во НФаУ, 1999. — В 2 т. — Т.1. — 464 с., Т.2. — 448 с.

#### **Додаткова**

1. Державний формуляр лікарських засобів. Випуск третій. — К., 2011.
2. Клиническая фармакология: Учеб. / Под ред. В.Г. Кукеса. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: ГЭОТАР-МЕД, 2004. — 944 с.: ил.
3. Компендиум 2010 — лекарственные препараты / под ред. В.Н. Коваленко, А.П. Викторова. — Киев: МОРИОН, 2010. — 2240 с.
4. Михайлов И.Б. Клиническая фармакология. — СПб: Фолиант, 2002. — 202 с.
5. Опека пациента в практике врача и провизора. Руководство по применению лекарственных средств: пособие / под ред. И.А. Зупанца, В.П. Черных. — К.: Украинский медицинский вестник, 2011. — 480 с.
6. От субстанции к лекарству: учебное пособие / П.А. Безуглый, В.В. Болотов, И.С. Гриценко и др.; Под ред. В.П. Черных. — Х.: Изд-во НФаУ: Золотые страницы, 2005. — 1244 с



7. Передерий В.Г. Основы внутренней медицины. Т. 1. Заболевания органов дыхания. Заболевания органов пищеварения. Заболевания системы крови и кроветворных органов. Заболевания эндокринной системы : [учебник] / В. Г. Передерий, С. М. Ткач. – Винница : Нова Книга. – 2009. – 784 с. : ил.
8. Передерий В.Г., Ткач С.М. Основы внутренней медицины Т. 2. / В.Г. Передерий, С.М. Ткач // Учебник для студентов высших медицинских заведений. – К., 2009. – 976 с. : ил.
9. Фармацевтическая опека: курс лекций для провизоров и семейных врачей / И.А. Зупанец, В.П. Черных, С.Б. Попов и др.; под ред. В.П. Черных, И.А. Зупанца. – Харьков: Фармитэк, 2006. – 536 с.
10. Harrison's Principle of Internal Medicine. — 17<sup>th</sup> ed. / editors, Anthony S. Fauci et al. – McGraw-Hill Professional. – 2008. – 1263 p.
11. Textbook of Therapeutics : Drug and Disease Management — 8<sup>th</sup> ed. / Eds Richard A. Helms. — Williams & Wilkins, 2006. — 2780 p.